

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/111/21-26>

Nailə İbrahimova

Bakı Dövlət Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0004-2992-9099>

UOT 81.111

ibrahimovanaila13@gmail.com

Quruluşuna görə cümlə üzvlərinin xüsusiyyətləri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi. Cümlə müəyyən qrammatik qaydalara uyğun olaraq söz və ya ifadələrdən ibarət olan və bitmiş məna ifadə edə bilən dil vahididir. Cümlə məna kəsb etmək, hərəkəti və ya vəziyyəti ifadə etmək üçün məntiqi ardıcılıqla yerləşdirilmiş sözlər toplusundan ibarətdir. Cümlə üzvləri cümlənin struktur elementləridir. Onlar bir cümlədə birləşir və müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər. Cümlə üzvləri bir və ya bir neçə sözdən ibarət ola bilər və yalnız cümlə daxilində bütövlükdə köçürülə bilər.

Quruluşuna görə cümlə üzvlərinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması dilçiliyin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqatın məqsədi cümlə üzvlərinin quruluşunun öyrənilməsi, qrammatik əlaqələrin müəyyən edilməsi və cümlə üzvlərinin funksional əhəmiyyətinin təhlil edilməsidir. Quruluşuna görə cümlələr əsasən sadə və ya mürəkkəb cümlə olmaqla iki hissəyə bölünür. Sadə cümlə bir feildən ibarət olan cümlələrdir. Sadə cümlədən fərqli olaraq mürəkkəb cümlə bir və ya bir neçə cümlədən ibarət olur.

Tədqiqat metodu. Bu tədqiqatın araşdırılması zamanı analitik metod, eksperimental metod, tətbiqi metoddan istifadə edilmişdir. Tədqiqatda işlədilən sintaktik təhlil cümlələrin quruluşu müəyyən edilir, morfoloji təhlil cümləni etibarlı olan sözlərin morfoloji xüsusiyyətləri araşdırılır.

Tədqiqatın nəticələri. Tədqiqatın əsas nəticələri cümlə üzvlərinin ümumi xarakteristikasının, cümlə üzvlərinin quruluşunun və nitq hissələrinə görə xüsusiyyətlərinin araşdırılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Cümlə üzvlərinin quruluşuna görə araşdırılmasının nəticələri dilçilik və üslubiyyat baxımından önəmlidir.

Açar sözlər: *cümlə, cümlə üzvləri, sadə cümlələr, cümlənin quruluşu, mürəkkəb cümlələr, ardıcıl cümlə*

Naila Ibrahimova

Baku State University

PhD in Philology

<https://orcid.org/0009-0004-2992-9099>

UOT 81.111

ibrahimovanaila13@gmail.com

Characteristics of Sentence Members According to Their Structure

Abstract

Purpose of the study. A sentence is a language unit consisting of words or phrases in accordance with certain grammatical rules and capable of expressing a complete meaning. A sentence consists of a set of words placed in a logical sequence to acquire meaning, express an action or state. Sentence members are structural elements of a sentence. They are combined in a sentence and perform certain functions. Sentence members can consist of one or more words and can only be transferred as a whole within a sentence.

The study of the characteristics of sentence members according to their structure is of great importance in terms of the development of linguistics. The purpose of this study is to study the

structure of sentence members, determine grammatical relations and analyze the functional significance of sentence members. According to their structure, sentences are mainly divided into two parts: simple or complex sentences. A simple sentence is a sentence consisting of one verb. Unlike a simple sentence, a complex sentence consists of one or more sentences.

Research method. Analytical method, experimental method, and applied method were used during the research of this study. Syntactic analysis used in the study determines the structure of sentences, morphological analysis examines the morphological characteristics of words that make up the sentence.

Research results. The main results of the study are important in terms of examining the general characteristics of sentence members, the structure of sentence members and their characteristics according to parts of speech. The results of examining sentence members according to their structure are important in terms of linguistics and stylistics.

Keywords: *sentence, sentence members, simple sentences, sentence structure, complex sentences, consecutive sentences*

Giriş

Cümlə həmişə böyük hərflə başlayır və həmişə tək nöqtə, nida və ya sual işarəsi ilə bitir. Cümlə daxilində bitmiş məna daşıyan ardıcıl sözlər toplusudur. “Sözlərin bitmiş fikir ifadə edən birləşməsinə cümlə deyilir” (Cümlə, 2012). Beləliklə, cümlədə bir və ya bir neçə bitmiş fikir ehtiva edilə bilər. Hər bir müddəə bir neçə elementdən (başqa sözlə bir neçə söz qrupundan) ibarətdir: mövzu, hərəkəti və ya vəziyyəti ifadə edən feil, tamamlayıcı atribut.

Cümlə üzvləri cümlənin struktur elementləridir, bu baxımdan cümlədə birdən çox hökm ola bilər. Cümlə müxtəlif fərdi cümlə üzvlərindən ibarətdir və ümumiyyətlə, tərkibində cümlə üzvləri olmayan cümlə yoxdur. Onların köməyi ilə siz cümlələr qura bilərsiniz. Cümlə üzvü bir və ya bir neçə sözdən ibarət ola bilər. Cümlə üzvü yalnız cümlədə başqa yerə birlikdə hərəkət edə biləcəyiniz bütün sözləri ehtiva edir. Cümlə ən azı bir feildən ibarət olan əsas dil vahididir. Bu feildən belə nəticə çıxara bilərsiniz ki, cümlədə həmişə mövzu və predikat olur.

Tədqiqat

Cümlənin özünəməxsus xüsusiyyətləri. Cümlə uyğun formada ifadə edilmiş, müvafiq ardıcılıqla düzülmüş, bitmiş məna kəsb edən sözlər toplusudur. Cümlənin quruluşu əsasən sözlərin uyğunluğu ilə müəyyən edilir. Quruluş etibarilə cümlələr sadə və ya mürəkkəbdir. Sadə cümlədə yalnız bir mövzu və feil, yəni indikativ, əmr və ya tabeli formanı ifadə edən feil olur. Cümlələr mövzu, tamamlayıcı və predikatdan ibarət olsa da, bəzi hallarda tabe cümlələrlə məna gücləndirilə bilər.

Cümlə dilin istifadə vahididir. İnsanlar informasiya ötürmək, fikir mübadiləsi aparmaq üçün dildən istifadə edir və bunu həmişə cümlə vasitəsilə yerinə yetirirlər, yəni ünsiyyət fəaliyyətində cümlələr əsas vahid kimi istifadə olunur. Cümlə ilə ifadə olunan məzmun konkret realılıqla xüsusi əlaqəyə malikdir, ya vəziyyəti təsvir edir, ya bir şey haqqında soruşur, ya xahiş və ya qadağanı, ya da hansısa güclü emosionu ifadə edir. Bu cümlələrin əsas kommunikativ funksiyasıdır. İnsanların ünsiyyət fəaliyyəti zamanı istifadə etdiyi cümlələr söz və ya ifadələrdən ibarətdir. Müəyyən intonasiyaya malik əksər söz və ya ifadələr müstəqil cümlələr yarada bilər.

Cümlənin xarakterik cəhəti onun müəyyən intonasiyaya malik olması və tam məna ifadə etməsidir. Söz və ifadələr statik vahidlər, gözləmə vahidləri, cümlələr isə dinamik vahidlərdir, istifadə vahidləridir. Söz və ya ifadə cümlə təşkil etdikdə statik gözləmə vahidindən dinamik istifadə vahidinə keçir. Əksər cümlələr ifadələrdən ibarətdir. Cümlələrin və ifadələrin qurulması prinsipə ardıcıldır.

İndiyədək quruluşuna görə müxtəlif cümlə təsnifatları aparılmışdır. Bu təsnifatlara misal olaraq, Ergin və Banguoğluna görə “sadə və mürəkkəb” (Ergin, 1962, s. 382; Banguoğlu, 2024, s. 546), Ediskuna görə “sadə, mürəkkəb, ardıcıl, bağlı” (Ediskun, 1988, s. 387), Gencana görə “sadə, müstəqil müddəələrdən birləşmiş, mürəkkəb” (Gencan, 1975, s. 114), Hatiboğluna görə isə “sadə, birləşmiş, mürəkkəb, ardıcıl” kimi əsas hissələrdən ibarətdir (Hatiboğlu, 1972, s. 145).

Quruluşuna görə, cümlələrdə bir və ya bir neçə hökmün olub-olmamasından asılı olaraq cümlə növləri dördə bölünür:

- Quruluşuna görə sadə cümlə;

- Quruluşuna görə mürəkkəb cümlə;
- Quruluşuna görə ardıcıl cümlə;
- Quruluşuna görə asılı cümlə.

Quruluşuna görə cümlə növləri haqqında təfərrüatlara keçməzdən əvvəl “baş cümlə” və “təbə cümlə” anlayışlarını hərtərəfli başa düşmək lazımdır.

Baş cümlə: Mürəkkəb cümlələrdə əsas hökmü bildirən və cümlədəki digər mühakimələri nəticəyə bağlayan cümlədir. Başqa sözlə desək, cümlədə baş cümlə predikatdır.

Mən həmişə müəllimlərimi dinləyirəm. (Əsas cümlə)

Bağlı cümlə: Bunlar cümlə daxilində tam mühakimə ifadə etməyən və şifahi və ya təsirli feillərlə qurulan cümlələrdir. Başqa sözlə desək, baş cümlənin elementi olan cümlələrə təbə cümlələr deyilir.

Axşam gələndə iki çörək alacaqsan? (Təbə cümlə)

Tək mühakimə ifadə edən cümlələrə sadə cümlələr deyilir. Bu cümlələr tərk edilmiş mühakimə ifadə etdiyinə görə, onlar predikatdan ibarətdir və cümlədə predikatdan başqa heç bir şifahi və ya təsirli feil yoxdur.

Sabah axşam kinoya gedəcəyik. (Sadə cümlə)

Ardıcıl sadə və ya mürəkkəb cümlələrin bir-birinə vergül və ya nöqtəli vergüllə bağlandığı cümlələrdir. Ardıcıl cümlələrdə ən azı iki predikat var.

Su yatar, düşmən yatmaz.

Ardıcıl cümlələr quruluşuna görə iki növə bölünür:

Asılı cümlə: Bunlar hər hansı ümumi elementi olan sıralı cümlələrdir.

Qonşumuz tətildə getdi; Biz də sabah gedəcəyik. (Bu cümlədəki “tətildə” sözü dolayı obyektidir və hər iki cümlənin ümumi elementidir.

Müstəqil ardıcıl cümlə: Bunlar heç bir ümumi elementi olmayan ardıcıl cümlələrdir.

Xalçalar yuyulub, divarlar boyanıb.

Hər cümləni iki hissəyə bölmək olar: mövzu və predikat. Subyektin nominativ halı və ondan asılı olan hər şey dolayı və ya bilavasitə cümlənin subyektinə aiddir və ilk növbədə görünməlidir. Feil və ondan asılı olan hər şey, istər dolayı, istərsə də bilavasitə, cümlənin predikatına aiddir və ondan sonra gəlməlidir. Aşağıdakı misalda olduğu kimi, “*Makedoniya kralı Filipin oğlu Makedoniyalı İskəndər (mövzu) on iki il ərzində dünyanın çox hissəsini (predikatı) fəth etdi.*”

Məqsədinə görə cümlələr xəbər, sorğu, əmr və nida ola bilər. Məsələn, “*İndi yağış yağacaq*” deklarativ cümlədir, “*Bu gün yağış yağacaqmı?*” - sorğu-sual, “*Yağışda heç vaxt gəzmə!*” - təşviq və “*Nə gözəl yağış!*” - nida.

Ümumiyyətlə, deklarativ cümlələr məlumatı, faktı və ya fikri bildirmək üçün istifadə olunan cümlələrdir. Deklarativ cümlələr dilimizdə ən çox işlədilən cümlə növüdür və əksər hallarda deklarativ cümlələr nöqtə ilə tamamlanır.

Sadə cümlə. Cümlələrin tərkibinə gəlincə, onlar sadə cümlələrə və mürəkkəb cümlələrə bölünür. Sadə cümlə yalnız bir feili və bir mövzusu olan nominativ cümləyə deyilir, mürəkkəb cümlə isə iki və daha artıq sadə cümlədən ibarətdir. “Sadə, düzəltmə və mürəkkəb nitq hissələri ilə ifadə olunan cümlə üzvləri sadə cümlə üzvləridir” (Abadova, 2020, s. 162). Cümlə əsas hissələrdən və köməkçilərdən ibarətdir. Cümlənin əsas hissələri bunlardır: mövzu, predikat və obyekt. Cümlənin mövzusu, yəni iddia edilən bir fəaliyyətlə bağlıdır. Cümlənin predikatı subyektin predikatını ifadə edən bir və ya bir neçə sözdür. Cümlənin obyektı predikatın təyin etdiyi hərəkətdə iştirak edən söz və cümlə burada bitir.

Sintaksis baxımından sadə cümlələri şəxssiz və şəxslı cümlələr kimi təsnif etmək olar. Şəxssiz cümlələrin açıq mövzusu yoxdur, lakin onların qrammatik mövzusu var, adətən 3-cü şəxs təkdir. Normalda subyekt feilin hərəkətini yerinə yetirir və ya yerinə yetiriləcək feilin hərəkətinə təsir göstərir. Cümlədə şəxsi subyekt fiziki olaraq görünməsə də, həmişə feilin birləşməsindən nəticə çıxarmaq olar.

Sadə cümlələr birləşmiş feili olan və başqalarından xüsusi məna və muxtariyyət daşıyan cümlələrdir. Mürəkkəb cümlələrdən fərqlənirlər, çünki bunlar birdən çox qoşma feilə malikdir və daha mürəkkəb quruluşa malikdir. Sadə cümlələr ümumiyyətlə iki üzvlü olur, çünki onların mövzusu və predikatı var. Mövzu, hərəkəti həyata keçirən və ya haqqında məlumat verilən şəxsin və ya

elementin qeyd olunduğu hissədir. Predikat, bir feil vasitəsilə hərəkətin göstərildiyi və ya mövzu ilə bağlı bir şeyin qeyd edildiyi hissədir.

Sadə cümlələrin mövzusunda bir və ya bir neçə nüvə, yəni cümlənin mərkəzi fərdinə və ya obyektinə aid olan isimlər və ya əvəzlilər ola bilər. Sadə cümlələrin predikatında yalnız bir şifahi nüvə var ki, bu da birləşmiş feil və ya şifahi ifadə ola bilər. Bu mənada onlar mürəkkəb cümlələrdən fərqlənirlər, çünki sonuncular iki və ya daha çox birləşmiş feillərə malikdir. Ənənəvi olaraq sadə cümlələr müxtəlif meyarlara görə təsnif edilir. Əsas olanlardan biri cümlə subyektinin olub-olmamasıdır ki, iki üzvlü və üzvsüz cümlələri ayırd edək. “Sadə nəqli cümlədə söz sırasını nəqli cümlənin tərkibinə görə növləri: müxtəsər, geniş, şəxsiz, qeyri-müəyyən şəxslı, ümumi şəxslı, adlıq cümlə üzərində nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur” (Qasimova, 2022, s. 56). Sadə cümlə yalnız subyekt və predikatı ehtiva edən cümlədir, bunlardan hər hansı biri birləşmədə ola bilər.

Mürəkkəb cümlə. Sadə cümlələrdən fərqli olaraq, mürəkkəb cümlələr birdən çox birləşmiş feildən ibarətdir ki, iki və ya daha çox sadə cümlə daha böyük struktur yaratmaq üçün birləşdirilir. Məsələn: “musiqiçi gitara çalır” və “müğənni oxuyur”. Bu, iki sadə cümlədən ibarət mürəkkəb cümlədir, hər birində birləşmiş feili var (*Bir tərəfdən musiqiçi gitara çalır, digər tərəfdən isə müğənni oxuyur*). Bu birləşmələr müxtəlif növ ola bilər və müxtəlif növ mürəkkəb cümlələrin yaranmasına səbəb ola bilər.

Mürəkkəb cümlə baş cümlədən və baş cümlədən asılı olan bir və ya bir neçə cümlədən ibarət cümlədir. Bütöv mürəkkəb cümlədə baş feildən düzələn cümlə baş cümlə adlanır. Mürəkkəb cümlədə yalnız bir bağlayıcı feil varsa, mürəkkəb cümlədə birdən çox bağlayıcı feil olacaqdır. Mürəkkəb cümlələr kontekstində müddəə tam cümlə kimi müstəqil fəaliyyət göstərə bilən subyekt və predikata malik strukturdur. “Mürəkkəb cümlə iki və daha artıq sadə cümlənin (bağlayıcısız, bağlayıcılı) birləşməsindən yaranır” (Əliyuluyeva, 2018, s. 51).

Mürəkkəb cümlə müstəqil cümlədən və bir və ya bir neçə asılı cümlədən ibarət cümlədir. Mürəkkəb cümlə iki və ya daha çox müstəqil cümlədən ibarət cümlədir. Müxtəlif feillər arasında mövcud olan iyerarxik əlaqənin növündən asılı olaraq, koordinasiyalı cümlələr və ya tabeli cümlələr olacaq. Birləşmiş feil əsas hissədir, onsuz cümlə mövcud ola bilməz.

Koordinasiyalı cümlələri sadə müstəqil cümlələrə bölmək olar, baxmayaraq ki, bu, təkrarlamlar və lazımsız elementlərlə nəticələnəcək. Koordinasiyalı cümlələrdən fərqli olaraq, tabeli cümlələrdə cümlənin müddəaları arasında asılılıq əlaqəsi var. Biri digərindən asılı olduğundan onları sadə cümlələrə ayırmaq mümkün deyildi. Substantiv tabeli cümlələrdə keçidlər əlaqələndirilmiş cümlələrdə olduğu kimi əlaqə funksiyasını yerinə yetirir. İndiyə qədər gördüyümüz digər cümlələrdən fərqli olaraq, sifət tabeliyindəki bağlar əvəzlilik olduğu üçün iz rolunu oynayır.

Mürəkkəb cümlə iki və ya daha çox qrammatik əsasdan ibarət olan cümlədir. Mürəkkəb bir cümlə daxilində sadə cümlələr intonasiya və bağlayıcılardan və ya birləşmə sözlərindən istifadə etməklə bağlana bilər. Mürəkkəb cümlə hissələri koordinasiyalı bağlayıcılar vasitəsi ilə bağlanan cümlədir. “Dilçilikdə mürəkkəb cümlə termini ilk dəfə H. Pöystma tərəfindən istifadə edilmişdir” (Kərimli, 2019, s. 223).

Cümlələrin təhlili. Cümləni təhlil etmək onu tərkib hissələrinə, lakin ən uyğun şəkildə sözlərə — onun ilk mühüm elementlərinə bölmək və verilmiş əlaqədə onların bir neçə əlaqəsini və səlahiyyətlərini göstərməkdir. Cümlənin komponentləri üzvlər, ifadələr və ya sözlərdir. Bəzi cümlələr qısa və sadədir və yalnız sözlərə bölünə bilər, digər cümlələr uzun və mürəkkəb olduğu üçün təkrar-təkrar ayrılmalı olan hissələrə bölünə bilər. “Cümlə elementlərinin aşkarlanması və təhlili bir qayda olaraq sadə cümlə quruluşu əsasında aparılmışdır” (Eyi, 2023, s. 54). Bu səbəbdən həm sadə və mürəkkəb cümlələrin bir-birindən fərqləndirilməsində, həm də elementlərin düzgün ayrılmasında müəyyən problemlər yaşanmışdır.

Cümlələrin təhlili üçün uyğun olan bir neçə fərqli üsul var və onların fərqləri qrammatika elminin müxtəlif prinsiplərinin tətbiqinə ahəngdar şəkildə kömək edə bildiyinə görə, hər biri müəyyən hallarda istifadə edildikdə xüsusi üstünlüklərinə malik ola bilər. Sadə cümlə və ya mürəkkəb cümlənin sadə üzvü onun əsas hissələrinə və tabeli hissələrinə bölünə bilər, əvvəlcə mövzunu və feili əsas hissə kimi göstərir. Cümlələri subyektlərə və predikatlara parçalayaraq qismən təhlil etmək olar, bu metodu bəzi qrammatiklər məntiqçilərdən götürmüşlər. Qrammatik subyekt və onun köməkçiləri

məntiqi subyektlər, sonlu feil isə qrammatik predikat, varlıq və onun sonrakı halı və hər ikisinin köməkçiləri isə predikatlar və ya məntiqi predikatlar adlanır. Birinci üsul mürəkkəb cümlələri tərkib hissələrinə və ya sadə cümlələrə bölməkdir. İkinci üsul sadə cümləni onun əsas hissələrinə (mövzu, feil, obyekt) və tabe hissələrə (əlavə sözlər) bölməkdir. Üçüncü üsul cümləni iki hissəyə bölməkdir: mövzu və predikat.

Qrammatikanı öyrənmək qrammatik faktların təhlilini tələb edir. Bu cür qrammatik təhlil öz mahiyyətinə və obyektinə görə iki növə malikdir: birinciyə, ümumiyyətlə, nitq hissəsi və söz quruluşu, ümumiyyətlə, cümlə təhlili daxildir. Cümlə təhlili cümlənin daxili quruluşunun qrammatik təhlilinə, onun tərkib hissələri arasında struktur əlaqələrinin və struktur səviyyələrinin aşkara çıxarılmasına, komponentlərin konfigurasiyasının izahına və cümlə növlərinin ümumiləşdirilməsinə aiddir. Aydın ki, cümlə təhlilinin ümumi proseduru formadan mənaya, təhlildən sintezə doğrudur.

Cümlə komponentlərinin təhlili. Cümlələrin təhlili üçün müxtəlif qrammatika məktəbləri müxtəlif nəzəriyyələrə əsaslanan müxtəlif üsullardan istifadə edirlər. Ənənəvi qrammatika cümlə komponent analizindən, strukturist qrammatika birbaşa komponent təhlilindən və transformasiya analizindən istifadə edir. Komponent təhlili və iyerarxik təhlil cümlələrin statik təsviri, transformasiya təhlili isə cümlələrin dinamik təhlilidir. Ənənəvi qrammatik cümlə təhlili cümləni təşkil edən komponentləri bir neçə növə bölmək, sonra bu komponentlərini bir müstəvidə təhlil etmək və onları bir müstəvidə izah etməkdir. Cümlələri təhlil etməyin bu üsulu cümlə komponentlərinin təhlili adlanır.

Cümlələri komponent təhlilindən istifadə əsasən cümlənin elementlərini ayırd etmək və cümlələrin struktur modelini izah etmək məqsədi daşıyır. Cümlənin forması xətti ardıcılıq olsa da, onun daxili quruluşu iyerarxik birləşmədir, yəni bir quruluş olaraq cümlə iyerarxikdir və hər bir struktur səviyyəsi adətən iki birbaşa komponentdən ibarətdir. “Nisbi əvəzliliklərlə (bağlayıcı sözlərlə) bağlanan tabeli mürəkkəb cümlə komponentləri əksərən -sa, -sə (isə) əlaməti ilə bağlanır” (Cəfərova, 2023, s. 37).

Cümlələri təhlil etmək üçün əvvəlcə subyekt-predikativ cümləni mövzu hissəsinə və predikativ hissəyə bölmək, daha sonra təhlil etmək lazımdır. Ümumiyyətlə, belə hesab olunur ki, subyekt və predikat cümlənin əsas komponentləri, atributiv, zərf, obyekt və tamamlayıcı isə subyekt və predikatın əlavə komponentləridir. Cümlələri təhlil etmək üçün analitik iyerarxiya prosesindən istifadə etmək, əsasən, son məqsəd kimi cümlə daxilindəki struktur səviyyələri müəyyən etməkdir.

Nəticə

Cümlələri komponent təhlilindən istifadə etmənin üstünlüyü cümlənin hər bir hissəsini (subyekt, predikat, obyekt və s.) ayrılıqda nəzərdən keçirməklə bağlıdır. Cümlənin quruluşunu aydınlaşdırmaq, cümlənin əsas hissəsini qavramaq və cümlənin mənasını başa düşmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cümlə təhlili metodunun məhdudiyyətləri aşağıdakılardır: cümlə dil quruluşunun iyerarxik xüsusiyyətlərini tam əks etdirə bilmir və bir neçə dəfə təkrarlanan cümlələri və cümlə qruplarını təhlil etmək üçün istifadə edilə bilməz, bəzən kor-koranə axtarıldığından cümlənin ilkin mənasını düzgün izah edə bilmir.

Cümlələri təhlil etmək üçün analitik iyerarxiya prosesindən istifadə etməklə cümlə daxilindəki struktur səviyyələri tam aşkar etmək və dilin qrammatik quruluşunun iyerarxik xüsusiyyətlərini izah etmək olar. Bu analiz metodunun geniş tətbiq sahəsi var, cümlələri təhlil etməkdən əlavə, mürəkkəb sözləri, ifadələri, çoxlu təkrar cümlələri və cümlə qruplarını təhlil etmək üçün də istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Abadova, S. (2020). Cümlə üzvlərinin strukturu və cümlə üzvü olmayan sözlər. *Linqvistika problemləri*, 1(2), 160-173.
2. Banguoğlu, T. (2024), *Türk dilinin qrammatikası*. TDK Yayınları.
3. Cəfərova, S. (2023). Mürəkkəb cümlə komponentlərinin həm analitik, həm də sintetik vasitələrlə əlaqələnməsi. *Elmi İş Beynəlxalq elmi jurnalı*, 17(1), 35-39.
4. *Cümlə. Azərbaycan dili*. (2012, 20 mart). <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-dili/8896/c%C3%BCml%C9%99.html>
5. Ediskun, H. (1988). *Türk dilinin qrammatikası*. Remzi Kitabevi.

6. Ergin, M. (1962). *Türk dilinin qrammatikası*. İstanbul Universiteti Ədəbiyyat Fakültəsi Nəşrləri.
7. Eyi, E. (2023). Cümlə elementlərinin analizinə yeni baxış. *Wise International Journal of Social Research*, 7(1), 54-62.
8. Əliquluyeva, F. (2018). Mürəkkəb cümlənin tədrisi prosesində qarşıya çıxan çətinliklər və onların aradan qaldırılması yolları. *Məktəbəqədər və ibtidai təhsil* (elmi-metodik jurnal), 2(223), 50-53.
9. Gencan, T. N. (1975) *Qrammatika*. TDK Yayınları.
10. Hatiboğlu, V. (1972). *Türk dilinin sintaksisi*. TDK Yayınları.
11. Kərimli, A. (2019). Sintaksisdə mürəkkəb cümlə problemi. *Filologiya məsələləri*, 5, 221-227.
12. Qasımova, T. (2022). Sadə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərində söz sırası. *Elmi İş Beynəlxalq elmi jurnal*, 16(10), 55-60.

Daxil oldu: 05.10.2024

Baxışa göndərildi: 21.12.2024

Təsdiq edildi: 17.01.2025

Çap olundu: 22.02.2025